

УДК 316.614.032

DOI 10.18372/2786-5487.1.16692

Мельничук Тетяна Іванівна

кандидат психологічних наук, старший дослідник,
старший науковий співробітник,
лабораторія організаційної та соціальної психології
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЗНАНЬ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

***Анотація.** АВ статті проаналізовані особливості формування економічних знань у дітей старшого дошкільного віку. Обґрунтовано значення дошкільного віку в подальшій соціалізації особистості. Розкрити психологічні механізми соціалізації дітей. Розглянуті поняття економічного мислення, економічної свідомості і можливості їх формування у старших дошкільників. Розкрито психологічні механізми соціалізації дітей та підкреслено важливість сформованості економічних знань у дітей старшого дошкільного віку.*

***Ключові слова:** соціалізація, дошкільний вік, механізми економічної соціалізації.*

***Annotation.** The article analyzes the features of the formation of economic knowledge in children of the senior preschool age. Substantiated the importance of preschool age in the further socialization of the individual. Considered the concepts of economic thinking, economic consciousness and the possibility of their formation in the senior preschoolers. Emphasizes the psychological mechanisms of children's socialization and the importance of the formation of economic knowledge in the senior preschool children.*

***Key words:** socialization, preschool age, mechanisms of economic socialization.*

Актуальність теми дослідження. Дошкільний вік – це період залучення дитини до пізнання навколишнього світу, період її первинної соціалізації. Висока сприйнятливність дітей дошкільного віку, легка здатність до навчання завдяки пластичній нервовій системі створюють сприятливі можливості для успішного економічного виховання і соціального розвитку особистості. Шляхи, засоби та механізми соціалізації особистості дошкільника безпосередньо залежать від вікового етапу розвитку дитини, його розумових здібностей і визначаються типом провідної діяльності.

На думку багатьох учених, (А. Богуш, О. Кононко, І. Беха та ін) дошкільні роки життя – це виключно важливий період для соціального, інтелектуального та особистісного розвитку. Саме у дитячому віці у людини формується самосвідомість і закладаються перші уявлення про самого себе, утворюються стійкі форми міжособистісної взаємодії, моральні і соціальні норми, основи до соціальних та економічних відносин. Враховуючи швидкі темпи розвитку технологічного прогресу, розвитку систем комунікації та діджиталізації постає потреба розширити умови, вимоги та границі на формування та представлення навчальних програм для дітей дошкільного віку. Крім того, у сучасних умовах входження нашої держави у світовий економічний простір, коли дитину вже з перших років оточує економічне середовище, наповнене різноманітними економічними поняттями і процесами, актуалізується необхідність і важливість економічної освіти та економічного виховання дітей дошкільного віку, формування у них економічного мислення.

Світовий досвід доводить, що найважливішим чинником ефективності економічної освіти є її неперервність. Результативність економічної освіти забезпечується її поетапністю. Дошкільне виховання -- це перша ланка в системі безперервної освіти. У сучасній концепції освіти підкреслюється особливе значення дошкільного віку в формуванні та розвитку унікальної особистості дитини. На цьому етапі закладаються основи особистісної культури, забезпечується засвоєння первинних соціокультурних правил і норм. Досвід зарубіжних країн свідчить, що вже у віці 4-6 років діти успішно

засвоюють економічні поняття, такі як «потреби», «вибір», «товар», «гроші», «ціна» та ін.

Лише декілька сторіч тому Ж.Б. Сей визначив три основні фактори, які протягом віків були основою процесу виробництва в людському суспільстві - земля, капітал, праця. Дж.Б.Кларк додав до цього переліку четвертий фактор - підприємницькі здібності. Проте, вже в другій половині ХХ ст., з початком формування постіндустріальних суспільств, економічні системи визнали необхідність використання в процесі свого розвитку окрім названих ще одного фактору - інформації. Саме надання необхідної інформації дітям, на початку етапу їх соціалізації, створення підґрунтя для входження їх у світ дорослішання, через відповідні механізми, сприятиме всебічному розвитку дітей.

Мета статті – дослідити психолого-педагогічні механізми формування економічних знань у дітей старшого дошкільного віку.

Інтеграція і глобалізація соціальних, економічних і культуро творчих процесів у суспільстві породжують у сучасної людини нові потреби, ставлять нові завдання. Зокрема, це пристосування до життя у ринкових відносинах. При цьому розуміння елементарних економічних понять і володіння «ринковими» навичками поведінки – вимога, яку ставить час не тільки перед дорослими громадянами, а й перед дітьми. Тому сьогодні в світлі освіти для сталого розвитку вкрай актуально і важливо формувати економічну компетентність дітей, починаючи з дошкільного віку. Відповідно до Базового компонента дошкільної освіти – державного стандарту дошкільної освіти – дошкільникам належить жити у ХХІ столітті, де вони засвоюватимуть нову картину світу, обов'язковою складовою якої є Економіка. Це вимагає від них уміння правильно орієнтуватися в житті, самостійно та творчо діяти, а тому будувати своє життя більш організовано, розумно, цікаво. Відповідно, перед освітянами постають завдання: – ознайомити дітей з основними економічними уявленнями і поняттями, із життям людей, з їхніми потребами та способами задоволення цих потреб, розвинути економічне мислення дошкільників та сформувати їхню

економічну культуру. Зазначимо, що в дошкільному віці у дітей формується первинний досвід орієнтування в елементарних економічних уявленнях, формується основа майбутнього економічного мислення, розуміння необхідності праці, функції грошей, натомість основні компоненти педагогічного процесу виявляються неспроможними здійснювати економічну соціалізацію; способи і форми передачі соціо-економічного досвіду молодому поколінню неефективні [3; 6].

Процес економічного виховання підростаючого покоління в різних аспектах досліджували філософи, економісти, соціологи, психологи, педагоги. Зокрема, досліджувалися загальнопсихологічні закономірності входження особистості в соціальне життя (Л. Виготський, О. Леонт'єв), ступінь виховного впливу праці (З. Зайченко, Г. Могилевська); зміст і методи економічного виховання дітей (Л. Горкіна, Г. Григоренко, М. Єрмоленко).

У зв'язку з реформуванням освіти й усвідомленням ученими значущості проблеми економічного виховання в теорії та практиці педагогіки на сучасному етапі активізувався науковий пошук ефективних навчальних технологій. Проблеми виховання особистості на ранніх етапах онтогенезу досліджували Л. Артемова, А. Богуш, Н. Гавриш, С. Козлова, Т. Поніманська, І. Рогальська та ін.; питанням економічного виховання особистості у дитинстві присвячено дослідження вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема: Г. Авер'янової, В. Барріс (V. Barris), А. Берті (A. Berty), А. Бомбі (A. Bomby), А. Бояринцевої, О. Голубевої та ін., формуванню економічної грамотності в дітей дошкільного віку, підготовці педагогів дошкільного закладу до економічного виховання дітей (Р. Жадан, Г. Григоренко). Аналіз науково-педагогічних досліджень (А. Богуш, Н. Гавриш, Н. Грама, Г. Григоренко, Р. Жадан, Є. Курак, Ю. Лелюк, А. Сазонова, А. Смоленцева, Г. Шатова та ін.) дозволив з'ясувати: діти дошкільного віку починають досить рано розуміти окремі економічні поняття, якщо економічне виховання поєднувати з трудовим, моральним і розумовим та спрямовується на формування розумних потреб дитини [2; 4; 5; 6].

Під час первинної соціалізації, на етапі дошкільного дитинства, дитина мимоволі зустрічається з економікою, вона дізнається, що таке «наше», «моє», «твоє», «гроші», «ціна», «дорого», «дешево», «обмін», «заробити», «продати». Із раннього дитинства малюк стикається з економічними проблемами, які обговорюються в сім'ї (товар, праця, купівля тощо). Саме життя в родині дає дітям можливість опанувати основи відповідної поведінки: вибір та споживання продуктів харчування, різних товарів та послуг з урахуванням їхньої значущості, корисності, необхідності. Крім того, дошкільник починає на практиці засвоювати правила поведінки в різних закладах: лікувальних, навчальних, розважальних, торговельних тощо. Цілком зрозуміло: чим раніше ми розпочнемо процес соціалізації дитини у напрямку економічної освіти, тим усвідомленішими, раціональними та розумнішими будуть їхні дії та вчинки, бо саме в цьому віці діти опановують первісний досвід елементарних економічних відносин. Розглянемо поняття слова економіка, так в перекладі з давньогрецької мови означає «вміння вести домашнє господарство». Зараз під цим поняттям розуміють господарство в найширшому розумінні цього слова: домашнє господарство, певне підприємство, господарство міста, держави -- все це економіка.

Економічне виховання дошкільників - це, перш за все, знання про працю та все, що з нею пов'язане. Однак реалізація завдань економічного виховання можлива за умови повноцінного вирішення завдань трудового виховання в усіх вікових групах дитячого садка, адже праця - провідна категорія економічної науки. Тому елементи початкової економічної освіти дітей в умовах сьогодення слід розглядати як мікрофактор їхньої соціалізації, що має значний вплив на становлення особистості дитини, формує її ставлення до матеріальних і духовних цінностей суспільства. Знання та досвід, отримані при знайомстві з основами економіки у цей період, допомагають дітям дошкільного віку краще зрозуміти та адаптуватися в соціальному середовищі в нових економічних умовах [6].

Щоби виразно зрозуміти механізм формування економічних знань у дітей старшого дошкільного віку необхідно уточнити поняття «економічна свідомість» і «економічне мислення». Ці два поняття взаємопов'язані, але не тотожні. Економічна свідомість – найважливіша складова частина наукового світогляду. Вона забезпечує розуміння економічного життя суспільства, перетворює членів цього суспільства на активних творчих учасників виробничого процесу. Економічна свідомість включає знання про основні закони розвитку ринкової економіки, вдосконалення виробничих відносин, системи управління і методів господарювання. Найважливішою її частиною є здібність до економічного мислення, а воно передбачає уміння осмислювати явища економічного життя з врахуванням досягнень науки і техніки. Економічна свідомість виконує ряд суспільних функцій: просвітницьку, розвивальну, виховну, організуючу і прогностичну. У завдання нашого дослідження входить обґрунтування можливості і необхідності реалізувати у системі дошкільної освіти інформаційну функцію, тобто просвітницьку (поширення економічних знань) і розвивальну (формування економічного мислення школярів) при керівній ролі виховної функції.

Адже функції економічної свідомості забезпечуються в результаті економічного виховання дошкільників, що і взаємопов'язане із вихованням у сім'ї. Воно включає їх у виробничі відносини, дає уявлення про різні сторони економічного життя суспільства, знайомить дошкільників з первинними, категоріями економіки і об'єктивними економічними законами суспільства (без грошей не купити у магазині, не сходити на розваги, гроші потрібно заробити і т.д.). Отже, економічне виховання – це організована педагогічна діяльність, спеціально продумана система роботи, спрямована на отримання економічних знань та формування економічної свідомості для подальшої економічної соціалізації особистості [3; 6].

Які ж механізми соціалізації? Уже З.Фрейд виділив психологічні механізми соціалізації: імітацію, ідентифікацію, почуття сорому і провини. Імітацією називається усвідомлена спроба дитини копіювати визначену модель

поведінки. Зразками для наслідування можуть виступати батьки, родичі, друзі і т.д. Ідентифікація - спосіб усвідомлення приналежності до тієї чи іншої спільності. Через ідентифікацію діти приймають поведінку батьків, родичів, друзів, сусідів, і т.д., їхньої цінності, норми, зразки поведінки як свої власні.

Імітація й ідентифікація є позитивними механізмами, оскільки вони націлені на засвоєння визначеного типу поведінки. Сором і провина являють собою негативні механізми, тому що вони придушують чи забороняють деякі зразки поведінки. З.Фрейд відзначає, що почуття сорому, і провини тісно зв'язані один з одним і майже нерозрізнені.

На думку Г. Тарда, механізм соціалізації включає в себе: 1) імітацію, наслідування; 2) ідентифікацію; 3) керівництво. Слід відмітити, що у вітчизняній психології також не існує єдиної думки з цієї проблеми.

Так, серед механізмів соціалізації називають:

- механізм інтеріоризації, що функціонує в процесі спільної діяльності (О.М. Леонт'єв);
- наслідування, референтна група, ідентифікація, рефлексія (А.В. Мудрик);
- навіювання, наслідування, психологічне зараженні, ідентифікація, авторитет, популярність (С.А. Белічева) [7].

Враховуючи зазначене, можна узагальнити, що для дітей досить важливим механізмом соціалізації є – ідентифікація та наслідування. Діти ростуть, засвоюють все більше різноманітних норм, взаємин і форм поведінки, які властиві їх батькам, одноліткам, оточуючим людям. Дитина ідентифікує себе з ними, переймає їх погляди і життєвий досвід. Завдяки ідентифікації вона набуває різних видів статево-рольової поведінки. Батьки та вихователі стають основним джерелом ідентифікації для дітей дошкільного віку. В подальшому до них приєднуються однолітки, діти старшого віку і інші дорослі. Ідентифікація, починаючись в дитинстві, продовжується протягом всього життя людини. Наслідування – це свідоме або несвідоме відтворення індивідом досвіду інших людей, наприклад, їх рухи, манери, вчинки і дії. Механізм наслідування є природженим. Різні види і форми наслідуваних рухів можна

спостерігати у вищих тварин, в першу чергу, у людиноподібних мавп. Наслідування - є для дітей важливим додатковим механізмом та джерелом набуття життєвого досвіду. Тому найкраще дошкільники соціалізуються через механізми наслідування та ідентифікації у предметно-розвивальному середовищі, що відповідає їх віку, тобто грі. Гра – це вид діяльності, спрямований на відтворення та засвоєння соціальних відносин, за яких формується та вдосконалюється соціально активна індивідуальність дитини [1; 7].

Окрім середовища (зокрема, ігрового соціального) важливо враховувати і способи соціалізації дітей дошкільного віку, серед яких: інституційний – через інститути суспільства; традиційний – через сім'ю та найближче соціальне оточення; стилізований – через вікову субкультуру; міжособистісний – через значущих осіб; рефлексивний – індивідуально пережитий та усвідомлений досвід. Кожен зі способів має власний механізм реалізації. Інституційний спосіб реалізується системою громадського виховання (ДНЗ, ЗНЗ, позашкільні установи, дитячі організації, засоби інформації). В основі способу міститься наслідування.

Для традиційного способу, характерним є сприйняття домінуючих стереотипів поведінки на несвідомому рівні. Стилізований спосіб здійснює вплив на особистість у вигляді референтної групи. Міжособистісний спосіб впливає на ідентифікацію з людиною, рефлексивний – на усвідомлення та переживання людиною реальності [8].

Досить важливим є також формування дієвого первинного економічного досвіду, що може здійснюватися під час спеціально організованих занять, різноманітних дидактичних, ситуативних та рольових ігор, а також у безпосередній діяльності де діти себе можуть відчувати повноправним членом суспільства і вже здійснювати якусь діяльність на його благо, благо іншого або здобуття собі якихось благ. Наприклад з батьками організація власного блогу, організація у дошкільному закладі разом з вихователем для збору коштів товаришу, що хворіє, або на збереження популяції якогось виду тварин, рослин,

або допомога батькам сортувати сміття, прибирати на вулиці тощо. Тому слід зазначити, що для формування економічних знань у дітей старшого дошкільного віку притаманні всі механізми та засоби соціалізації особистості.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, період дитинства є фундаментальним у процесі соціального становлення особистості, особливо у формуванні у неї економічних знань. Від того, наскільки успішним буде формування особистісних соціально-психологічних механізмів соціалізації особистості на етапі дошкільного дитинства, залежить успіх соціалізаційного процесу не тільки в період навчання у школі, але й у життєвому самовизначенні особистості. Подальше життя, забезпечення себе соціальними благами, усвідомлення свого місця у суспільстві та себе як економічно успішної особистості.

Узагальнюючи досліджуваний матеріал варто зауважити, що у старшому дошкільному віці на досить високий рівень виходить роль сфери взаємин дитини з іншими людьми. Накопичений досі досвід узагальнюється і фіксується через специфіку пред'явлених дитині вимог та через потреби, що виникають у дитини. У старшому дошкільному віці вже можуть бути сформовані стійкі мотиви, норми поведінки, стосунки з соціальним оточенням та соціальним середовищем, уявлення про потреби та закладені основи економічного мислення, що спирається на певне економічне знання. Можна виокремити найважливіші механізми соціалізації старшого дошкільника: імітація, ідентифікація та наслідування. Дані механізми ефективно реалізувати через наступні засоби соціалізації: традиційний - через сім'ю; інституційний - через певні інституції (дитячий садок та ін.); міжособистісний – у процесі спілкування з суб'єктивно значущими особами; рефлексивний – засіб, як внутрішній діалог (дитина усвідомлює що її, що ні, що вона потребує та ін.).

Отже, цілеспрямована система роботи з економічного виховання сприяє формуванню в дитини економічного мислення, уміння орієнтуватися у нестандартних ситуаціях, вміння проявляти ініціативу, бути в майбутньому активними та свідомими учасниками соціально-економічних відносин. Набуття

первинного економічного знання та досвіду є підґрунтям для подальшого самостійного його збагачення. Підкреслимо, що формування та збагачення первинного економічного досвіду не лише забезпечить дошкільникам наявність елементарних економічних знань, готовність до варіативних дій, сформованість вольових якостей, але й стане підґрунтям для подальшого самостійного збагачення власного економічного досвіду.

Тому, на наш погляд, необхідно переосмислювати усю стратегію економічного виховання дітей, взявши за основу діяльнісний підхід. На перший план повинно вийти не збільшення словникового запасу економічної спрямованості, який у більшості випадків залишається в пасивному мовленні дітей, а отримання практичних знань щодо економічної соціалізації та формування первинного економічного досвіду у процесі власної діяльності дітей старшого дошкільного віку.

У подальшому дослідженні ми маємо намір розробити програму з економічного виховання старших дошкільників та серію ігор економічної спрямованості.

Список використаних джерел

1. Гріднєва О.М. Ігрові технології як засіб формування соціальної компетентності старших дошкільників [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://refs.in.ua/igrovi-tehnologiyi-yak-zasib-formuvannyasocialenoyi-kompetent.html>. – Назва з екрана
2. Діти і соціум: особливості соціалізації дошкільного та молодшого шкільного віку: монографія / А.М. Богущ, Л.О. Варяниця, Н.В. Гавриш та ін. ; наук. ред. А.М. Богущ; за заг.ред. Н.В. Гавриш. – Луганськ: Альма-матер. 2006. – 368 с.
3. Дудник Н.А. (2016) Економічне виховання старших дошкільників у взаємодії дошкільного навчального закладу і сім'ї. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Умань.

4. Карнаух Л. Соціальне середовище як чинник соціалізації дітей дошкільного віку в реаліях сьогодення / Л. Карнаух // Соціальна педагогіка : теорія і практика. – 2008. - №1. – с.4-9.

5. Мельничук Т.І. Гра як соціально-психологічний чинник економічної соціалізації сімей з дітьми дошкільного віку. Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2018. Том I: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. Випуск 48. Київ: ТОВ-Видавництво «ЛОГОС», 2018. С. 32 -38. URL: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v1/i48/8.pdf>

6. Мельничук Т.І. Особливості економічної соціалізації дитини у сімейному просторі. Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2019. Том I. Випуск 33. С. 82-93. URL: <http://reposit.unisport.edu.ua/bitstream/handle/787878787/2063/%D0%9F%D0%B5%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

7. Москаленко В.В. Соціальна психологія. Підручник. Видання 2-ге виправлене та доповнене.- К.: Центр учебної літератури. 2008. – с.205-206.

8. Хворих Є.М., Ікрін Г. В., Пянзіна О.П. Особистісно-орієнтована освіта і розвиток обдарованості: наук.-метод. посіб. [Текст] / Є.М. Хворих. – Єкатеринбург : Об'єднання «Палац молоді», 2002. – 145 С.